

THE SOCIAL STATUS OF WOMEN IN THE BUKHARA KHANATE

Oltinoy Masalieвна Masalieva

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor

Uzbekistan State World Languages University

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Bukhara Khanate, Middle Ages, social status, women, Hamid Bakhokhoja ogli Tanzil al-Amsol fi Zikri Bayani al-Ahwal, Sadr Ziyo Majmuai Tazkor va Tavorikh, M.E. Nikolsky Bukhara-i Sharif.

Received: 05.05.25

Accepted: 07.06.25

Published: 09.06.25

Abstract: This article emphasizes that the issue of women has been elevated to the level of state policy in the Republic of Uzbekistan. It also explores the social status of women in the Bukhara Khanate (Emirate) based on historical sources, particularly the manuscripts Tanzil al-Amsol fi Zikri Bayani al-Ahwal by Hamid Bakhojadja ogli, Majmuai Tazkor va Tavorikh by Sadr Ziyo, and the work Bukhara-i Sharif by M.E. Nikolsky.

БУХОРО ХОНЛИГИДА ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ МАВҚЕИ

Олтиной Масалиевна Масалиева

тарих фанлари номзоди, доцент

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети

Тошкент, Ўзбекистон

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: Бухоро хонлиги, ўрта асрлар, ижтимоий мавқеи, хотин-қизлар, Ҳамид Бақоходжа ўғли “Танзил-ал-амсол фи зикри баёни ал-аҳвол”, Садр Зиё “Мажмуаи тазкор ва таворих” М.Е.Никольский “Бухорои шариф”.

Аннотация: Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикасида аёллар масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилганлиги таъкидланган. Шунингдек, Бухоро хонлиги (амирлиги)да хотин-қизларнинг ижтимоий мавқеи манбалар, хусусан, Ҳамид Бақоходжа ўғлининг “Танзил-ал-амсол фи зикри баёни ал-аҳвол”, Садр Зиёнинг “Мажмуаи тазкор ва таворих” кўлёмалари, М.Е.Никольскийнинг “Бухорои шариф” асари асосида ёритилган.

СОЦИАЛЬНЫЙ СТАТУС ЖЕНЩИН В БУХАРСКОМ ХАНСТВЕ

Олтиной Масалиевна Масалиева

кандидат исторических наук, доцент

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Бухарское ханство, средние века, социальный статус, женщины, Хамид Бакаходжа оглы «Танзил ал-амсол фи зикри баяни ал-ахвол», Садр Зиё «Маджмуаи тазкор ва таворих», М.Е. Никольский «Бухарои шариф».

Аннотация: В данной статье подчёркивается, что в Республике Узбекистан вопрос женщин поднят на уровень государственной политики. Также в статье освещается социальный статус женщин в Бухарском ханстве (эмирате) на основе исторических источников, в частности, рукописей Хамида Бакаходжи оглы «Танзил ал-амсол фи зикри баяни ал-ахвол», Садр Зиё «Маджмуаи тазкор ва таворих», а также труда М.Е. Никольского «Бухарои шариф».

Ўзбекистон Республикасида хотин-қизларга эътибор масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Ўзбекистон Республикаси БМТнинг “Хотин-қизларга нисбатан камситишларнинг барча шакллари йўқ қилиш ҳақида”ги конвенцияси, Халқаро меҳнат ташкилотининг “Оналикни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги, “Меҳнат ва машғулотлар соҳасидаги камситишлар тўғрисида”ги конвенцияларига қўшилди. Бу ҳужжатлар хотин-қизлар манфаатларини муҳофаза қилиш, уларнинг оила ва умуман жамиятдаги мавқеини мустаҳкамлашга қаратилган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар комплексининг таркибий қисми ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 2 февралдаги “Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва оила институтини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5325-сонли Фармони қабул қилинганлиги бунинг ёрқин ифодасидир. Мазкур Фармон билан хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, уларнинг турли соҳа ва тармоқларда ўз қобилият ва имкониятларини рўёбга чиқариши учун шарт-шароит яратиш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларига сўзсиз риоя қилинишини таъминлаш, оналик ва болаликни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, шунингдек, оила институтини мустаҳкамлашга алоҳида эътибор қаратилди.

Мамлакатимиз тарихи, ўтмишда бу масалага эътибор берилганмиди? Хотин-қизларнинг оилада, жамиятда тутган ўрни қандай эди? деган саволлар кўпчиликни қизиқтиради, албатта. Ўрта Осиё халқлари тарихига назар ташланса, хотин-қизлар орасидан ҳам машҳур шахслар етишиб чиққанлигининг гувоҳи бўламиз. Улардан Тўмарис, Туркон ого, Сарой мулкхоним, Гавҳаршодбегим, Нодирабегим,

Қурбонжон додхоҳ каби қатор тарихий шахсларни мисол келтириш мумкин. Уларнинг барчаси жамият ҳаётида ўзига хос ўрин тутган. Бухоро хонлиги (амирлиги) даврида ҳам сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ҳаётда аёллар ҳам алоҳида мавқега эга бўлганлар.

Маълумки, Бухоро хонлиги ислом маданиятининг маркази ҳисобланган. Бунинг илдизлари ўтмишга бориб тақалиши, шубҳасиз. Бухоро хонлигида ислом халқнинг анъанавий турмуш тарзи, руҳияти, урф-одатлари, маданиятига сингиб кетган эди. Ўрта асрларда аёллар, асосан уй юмушлари, фарзанд тарбияси билан машғул бўлган, шу билан бирга, шаръий илмлар ҳамда адабий илмлардан ҳам бохабар бўлиб, ғазаллар битишган.

XIX аср охири - XX аср бошларида Бухоро амирлигида яшаган, амир Музаффар даврида Керки шахрининг қозиси бўлган Ҳамид Бақоҳўжанинг ўғлининг "Танзил-ал-амсол фи зикри баёни ал-ахвол" (Ахволлар баёнини зикр этишда мисолларнинг келтирилиши) асарида ёзилишича, унинг онаси ҳам саводли ва илм олиш тарафдори бўлган. Буни асардаги қуйидаги сатрлардан англаш мумкин: "Онам кўрсатилганларга ўхшаш китобларни қидиришни давом эттирса-да, ҳаргиз ўша нусхани топа олмадилар" [1].

Бухоро хонлиги даврида етишиб чиққан машҳур аёллар ҳақида ҳозирча махсус тадқиқот ишлари йўқ. Лекин манбаларда, тарихий адабиётларда, архив ҳужжатларида аёллар ва уларнинг фаолияти ҳақида маълумотлар мавжуд. Масалан, Бухорода яшаган қозикалон, тарихнавис Садр Зиёнинг "Мажмуаи тазкор ва таворих" асарида Бухоро шаҳрида асрлар давомида қурилган мадрасалар номи, жойлашган ўрни ва ҳужралар сони ҳақида маълумотлар келтириб, улар ким томонидан ва қачон қурдирилгани ҳақида изоҳлар ёзиб қолдирган [2]. Мадрасалар номлари орасида аёллар номи билан аталган ва аёллар маблағига қурилган мадрасалар номи ҳам учрайди. Қуйида улардан айрим мисол келтирамиз:

№	Мадраса номи	Қайси гузар	Ҳужра сони	Қурдирувчи ва қурувчилар номи
1	Ҳиёбон	Ҳиёбон	80	Убайдуллоҳ хон онаси
2	Модари хон		62	Абдуллоҳ хон онаси
3	Жўйбори Калон	Хавзи нав	29	Ойпочча ойим бинту Абдурахим хўжа бинни хўжа Калон хўжа
4	Жўйборча	Хонақоҳ жўйбор	23	(Ж.Абдусаттор [3] маълумоти бўйича, Муҳаммад Элбарсхон қизи томонидан амири Масъум замонида қурилган – М.О.)
5	Чучук ойим сангин	Нақиб	13	(Ж.Абдусаттор маълумоти бўйича Чучук ойим бинти Муҳаммад Шукур тўқсабо

				томонидан 1207 /1792 – 1793 йилда Чорбоғи Боқихон гузарида курдирилган – М.О)
--	--	--	--	---

Ўрта асрларда аёллар турли хил ижтимоий ролларни, жумладан, рафика, она, деҳқон, хунарманд ва отин ойи каби вазифаларни бажарган, шунингдек, малика каби баъзи муҳим мавқега ҳам эга бўлган. Ўрта асрларда хон оиласи аъзолари ва юқори мансабдор оиласи одатда энг юқори ижтимоий-иқтисодий гуруҳларга мансуб эдилар.

Ўша давр адабиётларида юқори элита аёллари образида аёллар турмуш ўртоғига бўйсунуши, фазилатини ҳимоя қилиши, авлодни дунёга келтириб, тарбиялаши ва уй ишларини назорат қилиши кераклиги тасвирланган. Ушбу анъанавий ролларга риоя қилган аёллар учун масъулият муҳим бўлиши мумкин. Бундан ташқари, эрлари йўқ бўлганда, аёлларнинг роли сезиларли даражада ошиши мумкин эди. Элита аёллар мавқеи ва қариндошлиги туфайли ўз даврининг маданий ва сиёсий муҳитининг табиий қисми бўлган. Ўрта асрларда бу аёлларга эрларининг ҳаёти давомида ҳеч қачон мулк олиш ёки кўчмас мулкка эга бўлиш тақиқланмаган.

Ўрта Осиёда, айниқса Бухоро хонлигида аёлларнинг тутган мавқеи ислом омили билан чамбарчас боғлиқ.

1903 йилда Россияда нашр этилган М.Е.Никольскийнинг “Бухорои шариф. (Шарқ бўйича саёҳатлардан саҳифа)” [4] номли асарида Бухоро хонлигидаги аёллар аҳволига алоҳида эътибор қаратган. Муаллиф аслида ўзга дунё вакили бўлиши билан бирга ўзгача яъни Бухоро хонлигидан фарқли бўлган маданий муҳитда яшаган.

Муаллиф Бухородаги аёлларнинг ижтимоий мавқеини ташқаридан туриб кузатади. Муаллифнинг ёзишича, шарқда аёлларнинг эркинлиги ҳали фуқаролик ҳуқуқини олмаган. Кўчаларда ва бозорларда садақадан бошқа озик-овқат воситаларига аҳамият бермайдиган аёллар, тиланчи кампир ва бева аёлларгина ёпинчиксиз юришлари мумкин. Кўчаларда аёллар фақат паранжида кўринишлари мумкин.

Аммо Бухорода аёлларнинг аҳволи бошқа шарқий мамлакатларга қараганда анча ёмонроқ. Ҳатто уларга ёрқин рангларда паранжида юриш тақиқланган, деб ёзади.

Муаллиф, умуман олганда, шарқда бир аёл, афтидан, жамоат ҳаётига таъсир қилмайди, унинг нафақат фуқаролик муносабатларида, балки оилавий ҳаётда ҳам ҳуқуқий лаёқати йўқ, деб фикр билдиради.

М.Е.Никольский аёллар ҳокимиятнинг кўринадиган имтиёзларидан фойдаланмайди, лекин табиатан нафосат билан қизиқиб, турмуш ўртоғининг ички

руҳиятига кириб боришга ҳаракат қилади ва уларга билвосита ўз таъсирини кўрсата олишини таъкидлаган.

Муаллиф аксарият ҳолатларда аёлларнинг ақлий қобилиятларига шунчалик зарбага бериладик, у оиласидан ташқаридаги ҳеч нарсага аралашмайди, фақат аёл хоҳласа эрига таъсир кўрсатишни истаса у ҳар доим бунга эришиши мумкин, дейди.

Муаллиф ўрта асрлардаги никоҳ муносабатларига ҳам ўз фикрини билдирган. Қуръон ва шариат қонуний шахсга (имомдан ташқари) тўртдан ортиқ хотин олишга рухсат бермайди. Сўровларга қараганда, кўпхотинлилик Бухорода айниқса гуллаб-яшнамоқда деб ўйламайман. Ҳар бир хотин учун эр Қуръоннинг кўрсатмасига биноан махсус хизматчини беришни, махсус муассасани ташкил қилиши керак. Бир аёлга совға қилиш учун афзалликларни кўрсатмасдан, эр бошқаларга ҳам бир хил яъни худди шу совғаларни бериши керак. Шундай қилиб, бир нечта хотинни боқиш қимматга тушади ва кўпинча Қуръон кўрсатмаларининг бузилишига олиб келади. Қонуний хотинлар ўрнига, кўпчилик канизакка эга бўлишни афзал кўришади, деб баҳо беради.

Бухорои шариф давлатидаги оилаларда ажралишлар масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратади. Оилаларда Қуръон ва шариатга амал қилиниши турли адабиётларда кўрсатилган. М.Е.Никольский, гарчи Муҳаммаднинг ушбу қонунчилик кўрсатмалари назорат қилинмаса ҳам, ҳар бир мусулмон ушбу қоидаларни бузмасликка ҳаракат қилади, деб фикр билдиради.

Муаллиф, бухороликларнинг айтишича, ажралиш осонлиги туфайли аёлнинг мавқеи ёмонлашади. Тўғри, қонунга кўра, эр ўз хотинига: «тинчлик билан, қалбим сизни истамайди», деб айтса кифоя, ва ажралиш тугайди, аммо амалда ҳеч қандай сабабсиз ажралиш бу унчалик оддий эмас, деб тушунтиради.

Муаллиф, ажралиш осон эмаслигини сабабини аксарият ҳолатларда жазо чоралари шунчалик катта эдики, уларни тўлаш иқтисоднинг тўлиқ хароб бўлишига олиб келишида деб кўрсатади.

Муаллиф асарида яна ўғил болаларнинг қобилиятлари қанчалик бойлигини кўриш жуда ачинарли, сабаби мактаб ўқувчилари сарф қиладиган улкан қатъият билан, анчагина фойдали билимларни олиш мумкин эди, бу масалада Шарқ аёли фарзандига ҳеч қандай ёрдам бера олмайди, чунки унинг ўзида билим етарли бўлиши кераклиги ҳақида фикр билдиради.

Хулоса қилиб айтганда, Бухоро хонлиги (амирлиги)да хотин-қизлар алоҳида ижтимоий мавқега эга бўлишган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ҳамид Бақоҳўжа ўғли. Танзил-ал-амсол фи зикри баёни ал-ахвол. ЎзРФА Шарқшунослик институти хазинаси, №602. Қўлёзма.
2. Садр Зиё. Мажмуаи тазкор ва таворих. ЎзРФА Шарқшунослик институти хазинаси, № 2193. Қўлёзма.
3. Абдусаттор Ж. Бухоро таълим тизими тарихи. –Т.: Академнашр, 2017. – 592 б.
4. Никольский М.Э. Благородная Бухара (Страничка из скитаний по Востоку). – СПб., 1903. – 47 с.